

UOT 373.31

İBTİDAİ SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNİN LÜĞƏT EHTİYATININ FORMALAŞDIRILMASINDA MÜASİR TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ ROLU

Könül Teyyub qızı Məmmədova*Mingəçevir Dövlət Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0009-9304-0637**E-mail:** konukhesenova0102@gmail.com

Açar sözlər: müasir təlim texnologiyaları, innovativ təhsil, interaktiv dərs, İKT, fərdi yanaşma, şagirdyönlü təlim, layihə əsaslı təlim, problembazlı öyrənmə, təlim strategiyaları, pedaqoji yeniliklər.

Ключевые слова: современные образовательные технологии, инновационное обучение, интерактивный урок, ИКТ, индивидуальный подход, обучение, ориентированное на учащегося, проектное обучение, проблемное обучение, стратегии обучения, педагогические инновации.

Key words: modern teaching technologies, innovative education, interactive lesson, ICT, individualized approach, student-centered learning, project-based learning, problem-based learning, teaching strategies, pedagogical innovations.

İbtidai sinif dövrü uşaqların dil bacarıqlarının təməlini təşkil edən ən mühüm mərhələlərdən biridir. Bu mərhələdə şagirdlər həm gündəlik həyatda, həm də məktəb mühitində müxtəlif sözlərlə qarşılaşır və bu sözləri yadda saxlayaraq öz lüğət ehtiyatlarını genişləndirirlər. Lüğət ehtiyatı uşağın sözləri tanıma, anlama və istifadə etmə bacarığı ilə əlaqəlidir. Bu bacarıqlar onların fikirlərini ifadə etmə, başqalarını anlama və dərslərdə uğur qazanması üçün əsas rol oynayır. Lüğət ehtiyatı anlayışı iki əsas kateqoriyaya bölünür: anlayıcı və ifadəli söz ehtiyatı. Anlayıcı söz ehtiyatı uşağın eşitdiyi və oxuduğu sözləri başa düşməsinə əhatə edir. İfadəvi söz ehtiyatı isə onun danışmaq və yazıda istifadə etdiyi sözləri əhatə edir. Hər iki növ ehtiyat bir-birini tamamlayır və birlikdə inkişaf edir. [1, 4-6]

İbtidai sinif şagirdlərinin lüğət ehtiyatı müxtəlif amillərdən təsirlənir. Ailədə və cəmiyyətdə istifadə olunan dilin səviyyəsi uşağın ilkin dil inkişafında mühüm yer tutur. Ailədə danışılan sözlərin zənginliyi, valideynlərin uşaqlarla necə danışması və onlara necə izah verməsi uşaqların dil öyrənmə prosesinə birbaşa təsir edir. Eyni zamanda, uşağın məktəbdəki mühitə uyğunlaşması, müəllimin istifadə etdiyi izahlar, dərsliklərdəki mətnlər və sinifdə aparılan fəaliyyətlər də onun söz ehtiyatını formalaşdırır.

Kitab oxuma vərdişi də bu sahədə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Uşaqlar mütəmadi olaraq onlara uyğun maraqlı kitablar oxuduqda həm yeni sözlər öyrənir, həm də bu sözləri kontekstdə necə istifadə edəcəklərini başa düşürlər. Əlavə olaraq, müxtəlif oyunlar, musiqilər, videolar və interaktiv tədris üsulları da uşaqlarda lüğət ehtiyatının artırılmasına xidmət edir. Müəllimlər ibtidai sinifdə söz ehtiyatını inkişaf etdirmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə etməlidirlər. Bunlara mətnlər üzərində aparılan işlər, yeni sözlərin öyrədilməsi, bu sözlərin cümlələrdə istifadəsi və uşaqların bu sözlərlə cümlə qurması daxildir. Sözlərin şəkillərlə birlikdə təqdim edilməsi və onların müxtəlif cümlələrdə istifadəsini öyrətmək, uşaqların həmin sözləri yadda saxlama ehtimalını artırır. Şəkilli lüğətlər və söz xəritələri də bu məqsədlə effektiv vasitə sayılır.

Oyunlar vasitəsilə yeni sözlərin öyrədilməsi uşaqların motivasiyasını artırır və dərs prosesini daha maraqlı edir. Söz tapmacaları, sinonim və antonim tapmaq, söz birləşdirmə oyunları, qrafik təşkilatçılarla işləmək kimi fəaliyyətlər həm əyləncəli, həm də öyrədici olur. Bununla yanaşı, sözlər üzrə yaradılan layihə və təqdimatlar da uşaqların söz ehtiyatını inkişaf etdirir. Lüğət ehtiyatının qiymətləndirilməsi də tədris prosesinin mühüm mərhələlərindən biridir. Bu məqsədlə uşaqlara söz testləri, açıq suallarla yazı tapşırıqları, qrup işləri və təqdimatlar verilir. Şagirdlərin danışığlarına, yazılarına və dərsdə iştiraklarına diqqət yetirilərək onların hansı səviyyədə söz bildiyi müəyyən olunur. Müəllimlər şagirdlərin söz dəftərlərində yazdıqları yeni sözləri izləməklə də onların inkişaf səviyyəsini təhlil edə bilirlər. [2, 3-4]

Lüğət ehtiyatının zənginləşməsi uşaqlarda nitqin inkişafına, yazı və oxu bacarıqlarının təkmilləşməsinə, eyni zamanda dərslərdə fəallığın artmasına səbəb olur. Söz ehtiyatı zəngin olan şagirdlər fikirlərini daha aydın ifadə edə bilir, başqalarını daha yaxşı anlayır və yazılı ifadələrdə daha uğurlu nəticələr göstərilir. Bu səbəbdən ibtidai təhsil mərhələsində lüğət ehtiyatının genişləndirilməsi üzərində sistemli şəkildə işləmək olduqca vacibdir.

İbtidai sinif dövründə uşaqların lüğət ehtiyatının inkişaf etdirilməsi onların ümumi dil bacarıqları və təhsil uğurları üçün bünövrə rolunu oynayır. Müəllimlər, valideynlər və təhsil qurumları bu prosesdə birgə əməkdaşlıq etməli, uşaqlara zəngin və əlçatan dil mühiti yaratmalıdır. Dil öyrənmək təkcə sözləri əzbərləmək deyil, eyni zamanda həmin sözləri hiss etmək, başa düşmək və uyğun situasiyalarda istifadə edə bilməkdir. Bu yanaşma ilə uşaqların dilə və öyrənməyə olan marağı daha da artacaqdır.

Lüğət ehtiyatı insanın dilə dair bildiyi və istifadə etdiyi sözlərin ümumi məcmusudur. İbtidai sinif şagirdlərində bu ehtiyatın formalaşması onların dilin əsaslarını öyrəndiyi və nitq qabiliyyətinin inkişaf etdiyi mühüm bir mərhələdir. Lüğət ehtiyatı yalnız ana dili dərslərində deyil, digər fənlərdə də uşağın uğurlu təhsil almasına birbaşa təsir edir. Uşaq nə qədər çox söz bilirsə, bir o qədər yaxşı anlayır, düşünür və özünü ifadə edə bilir. [4, s. 11-15]

Lüğət ehtiyatının formalaşması prosesi müəyyən mərhələlərlə gedir. Bu mərhələlərə sözlərin eşidilməsi, başa düşülməsi, yadda saxlanması və aktiv şəkildə istifadə edilməsi daxildir. Əvvəlcə uşaq sözlə ilk dəfə qarşılaşır. Bu, ya müəllim tərəfindən, ya valideynlər tərəfindən, ya da televiziya və ya kitabda ola bilər. Daha sonra uşaq bu sözü təkrar eşidir və onu yadda saxlayır. Əgər uşaq həmin sözü danışqda və ya yazıda istifadə etməyə başlayırsa, demək, bu söz artıq onun aktiv lüğət ehtiyatına daxil olub.

Lüğət ehtiyatının formalaşmasına təsir edən bir sıra amillər vardır. Əsas amillərdən biri ailə mühitidir. Valideynlərin uşaqlarla danışma tərzı, istifadə etdikləri sözlər və uşaqlara kitab oxuma vərđişı onların ilkin söz ehtiyatının zənginliyinə səbəb olur. Valideynlər uşaqlara suallar verməklə, cavablarını dinləməklə və onlarla fikir mübadiləsi aparmaqla onların danışq ehtiyatını genişləndirə bilərlər. İkinci mühüm amil məktəb mühitidir. Müəllimin danışq dili, istifadə etdiyi metodlar, sinifdə keçirilən mövzularda istifadə olunan sözlərin müxtəlifliyi şagirdin lüğət ehtiyatına birbaşa təsir edir. İbtidai sinif müəllimləri söz ehtiyatını genişləndirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə etməlidirlər. Bu üsullara yeni sözlərin mənalarının izah edilməsi, şəkillərlə təqdim olunması, sözlərin cümlələrdə işlədilməsi, sinonim və antonimlərin öyrədilməsi, oyunlar və mətnlərlə iş daxildir. [3, s. 14-17]

Lüğət ehtiyatının formalaşması prosesində mətnlərin rolu böyükdür. Uşaqlara oxumağa vərilən nağıl, hekayə, şeir və informativ mətnlər onların müxtəlif sahələrə aid sözlərlə tanış olmasına şərait yaradır. Mətni oxuyub başa düşmək, müəllimin suallarına cavab vermək, yeni sözlər üzərində işləmək və bu sözləri yazı və şifahi nitqdə istifadə etmək şagirdlərin söz ehtiyatını inkişaf etdirir. Yeni sözlərin yadda qalması üçün onların kontekstdə istifadəsi çox vacibdir. Məsələn, “qədim” sözünü təkcə “köhnə” kimi izah etmək kifayət etmir. Şagird bu sözü bir cümlədə istifadə etdikdə və ya qədim əşyaların təsviri ilə tanış olduqda, həmin sözün mənasını daha dərinlən qavrayır. Beləliklə, sözlər məna və təcrübə ilə birlikdə öyrəniləndikdə daha davamlı olur.

Öyləncəli metodlar da lüğət ehtiyatının formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Söz tapmacaları, şəkilli kartlar, dil oyunları, rollu oyunlar, dramatik fəaliyyətlər və müzakirələr şagirdlərdə həm maraq yaradır, həm də onların sözlər üzərində düşünməsinə səbəb olur. Müəllimlərin dərslə aktiv və şagirdmərkəzli üsullardan istifadə etməsi uşaqlarda söz ehtiyatının təbii şəkildə inkişafını təmin edir. Şagirdlərin lüğət ehtiyatını qiymətləndirmək də mühüm məsələdir. Bu məqsədlə müəllimlər müxtəlif testlər, yazılı və şifahi tapşırıqlar tətbiq edə bilər. Uşağın nitqində istifadə etdiyi sözlərin sayı, müxtəlifliyi və düzgünlüyü onun hansı səviyyədə olduğunu göstərir. Müəllim şagirdin yeni öyrəndiyi sözləri mütəmadi olaraq izləyərsə və inkişaf planı qurarsa, daha səmərəli nəticələr əldə edə bilər.

Lüğət ehtiyatının formalaşması eyni zamanda uşağın ümumi dünyagörüşü ilə bağlıdır. Fərqli sahələrdə bilik qazanmaq, təbiət, cəmiyyət, mədəniyyət, tarix və digər mövzularda söz öyrənmək uşağın ümumi inkişafına da müsbət təsir edir. Bu baxımdan məktəbdə fənlərarası inteqrasiya və müxtəlif sahələri əhatə edən materialların istifadəsi vacibdir. İbtidai sinif şagirdlərində lüğət ehtiyatının formalaşdırılması məqsədyönlü və sistemli şəkildə aparılmalıdır. Ailə və məktəb bu prosesdə birgə çalışmalı, uşaqlara zəngin, müxtəlif və interaktiv dil mühiti təqdim etməlidirlər. Sözlər uşağın düşüncə alətidir. Bu alət nə qədər zəngin və çevik olsa, uşaq da o qədər yaxşı düşünə, anlaya və ifadə edə bilər.

Cəmiyyətin inkişafı ilə təhsil sistemi də daim yenilənir və təkmilləşir. Bu yenilənmə prosesində müasir təlim texnologiyalarının rolu mühüm yer tutur. Təlim texnologiyaları dedikdə, tədris prosesinin səmərəli və sistemli şəkildə təşkili üçün istifadə olunan metod, vasitə, strategiya və texniki imkanların vəhdəti başa düşülür. Ənənəvi tədris üsullarının müasir texnologiyalarla birgə tətbiqi, şagirdlərin təlimə olan marağını artırmaqla yanaşı, onların fərdi inkişafına və yaradıcı təfəkkürünə də təkan verir.

Müasir təlim texnologiyalarının əsas məqsədi şagirdin öyrənmə prosesində aktiv iştirakını təmin etmək, onu biliklərin passiv alıcısı deyil, bilik yaradıcısı və tətbiqedicisi kimi formalaşdırmaqdır. Bu texnologiyalar tədris prosesini şagirdmərkəzli yanaşmaya əsaslandırır və hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların bacarıqlarına uyğun təlim mühiti yaradır.

Hazırda tədrisdə geniş tətbiq olunan müasir texnologiyalara informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT), problembazlı təlim, layihə metodu, interaktiv üsullar, diferensiallaşdırılmış təlim və s. daxildir. İKT imkanları dərslə prosesində təqdimatların, videoların, interaktiv oyun və tapşırıqların istifadəsinə şərait yaradır. Bu da uşaqların dərslə daha yaxşı anlamasına və yadda saxlamasına kömək edir. Problembazlı təlim şagirdin qarşısına real həyatla bağlı məsələ qoyaraq onu həll etməyə təşviq edir. Bu zaman şagird yalnız məlumat öyrənmir, həm də düşü-

nür, araşdırır və nəticə çıxarır. Layihə əsasında təlim isə şagirdlərin müstəqil araşdırma aparmaq, informasiya toplamaq və onu təqdim etmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu yanaşmalar təkcə bilik deyil, eyni zamanda bacarıq və münasibətlərin formalaşmasına da xidmət edir.

Müasir təlim texnologiyaları müəllimlərin rolunu da dəyişmişdir. Müəllim artıq məlumat verən deyil, öyrənməyə istiqamət verən şəxs kimi çıxış edir. O, şagirdlərə düzgün suallar verməklə onların düşünməsinə səbəb olur, onları istiqamətləndirir və dəstəkləyir. Bu baxımdan müəllim öz biliklərini davamlı yeniləməli, texnoloji yeniliklərə bələd olmalı və onları təlimə inteqrasiya etməyi bacarmalıdır. Təlim texnologiyalarının tətbiqi sinifdə kommunikasiya və əməkdaşlığı da gücləndirir. Məsələn, qrup və cütlərlə iş, forumlar, onlayn platformalar şagirdlərin bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsinə, fikirlərini bölüşməsinə və müzakirə aparmasına imkan verir. Bu fəaliyyətlər şagirdlərin sosial bacarıqlarını da inkişaf etdirir və sinifdə aktiv öyrənmə mühiti yaradır.

Əlavə olaraq, fərdi yanaşma imkanları müasir təlim texnologiyalarında daha asan tətbiq olunur. Şagirdlər eyni mövzu üzrə fərqli tempdə öyrənə bilər, əlavə tapşırıqlar və resurslar əldə edə bilər. Bu da onların öz öyrənmə prosesinə daha çox məsuliyyətlə yanaşmasına səbəb olur. Eyni zamanda təlimdə əyləncəli və oyunvari elementlərin daxil edilməsi uşaqların motivasiyasını yüksəldir. [5, 9-19]

Müasir təlim texnologiyalarının üstünlükləri ilə yanaşı, onların tətbiqi zamanı bəzi çətinliklər də müşahidə olunur. Texniki avadanlığın çatışmazlığı, müəllimlərin yeni texnologiyalarla işləməyə hazır olmaması və bəzən valideynlərin texnoloji vasitələrin istifadəsinə qarşı çıxması bu sahədə problemlər yarada bilər. Buna görə də, təlim texnologiyalarının uğurla tətbiqi üçün pedaqoji heyətin mütəmadi şəkildə ixtisasartırma kurslarında iştirak etməsi və məktəblərin texniki imkanlarının genişləndirilməsi vacibdir.

Nəticə olaraq demək olar ki, müasir təlim texnologiyaları təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsinə, fərdi yanaşma prinsipinin həyata keçirilməsinə və şagirdlərin XXI əsr bacarıqlarının formalaşdırılmasına şərait yaradır. Təhsil sistemində bu texnologiyaların məqsədyönlü və düzgün istifadəsi gələcəyin yaradıcı, tənqidi düşünən və texnologiyadan bacarıqla istifadə edən vətəndaşlarının yetişməsinə zəmin yaradır. Təlimin keyfiyyəti yalnız müəllimin bilik səviyyəsi ilə deyil, həm də bu bilikləri şagirdə necə çatdırdığı ilə ölçülür. Müasir təlim texnologiyaları isə bu prosesin daha effektiv, maraqlı və interaktiv təşkil olunmasına xidmət edir.

Problemin aktuallığı. Müasir təhsil sistemi daim inkişaf edir və bu prosesdə təlim texnologiyalarının rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ənənəvi tədris metodları artıq şagirdlərin maraq və tələbatlarını tam qarşılamır. Bu səbəbdən tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün müasir texnologiyaların tətbiqi zərurətə çevrilmişdir. Şagirdlər informasiya ilə zəngin bir dövrdə böyüyür və texnologiyadan istifadəyə daha açıqdırlar. Onların öyrənmə tərzini sürətlə dəyişdiyindən, müəllimlər də bu dəyişikliklərə uyğunlaşmalıdır. Müasir təlim texnologiyaları şagirdləri daha fəal və yaradıcı edir. Eyni zamanda, fərdi yanaşma imkanlarını artırır və öyrənməni daha əlçatan edir. İnteraktiv, vizual və tətbiqi üsullar uşaqların dərslə olan marağını gücləndirir. Bununla yanaşı, texnologiyaların düzgün tətbiqi təhsil keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi bu gün təhsil sahəsində ən aktual problemlərdən biri hesab olunur.

Problemin elmi yeniliyi. Müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi təhsil prosesinə yeni elmi yanaşmalar gətirir. Ənənəvi tədrisdən fərqli olaraq, bu texnologiyalar şagirdin mərkəzdə olduğu interaktiv və fərdiləşdirilmiş öyrənmə mühitini təmin edir. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, təlimin idarə olunması yalnız müəllim tərəfindən deyil, şagirdin öz öyrənmə prosesinə aktiv şəkildə qoşulması ilə baş verir. Bu yanaşma konstruktivizm, fərdi inkişaf nəzəriyyələri və sosial-aktiv öyrənmə modellərinə əsaslanır. Eyni zamanda, süni intellekt, adaptiv öyrənmə sistemləri və rəqəmsal platformalar kimi innovativ vasitələr təhsildə yeni imkanlar yaradır. Problemin elmi yeniliyi həm də ondan ibarətdir ki, tədris prosesi real həyat bacarıqlarının formalaşdırılmasına yönəlir. Şagirdlər yalnız bilik əldə etmir, həm də bu bilikləri praktikada tətbiq etməyi öyrənirlər. Texnologiyaların təlimə inteqrasiyası nəticəsində öyrənmənin sürəti, keyfiyyəti və davamlılığı artır. Müasir təlim texnologiyaları yeni pedaqoji modellərin yaradılmasına və tətbiqinə zəmin yaradır. Bu isə təhsilin elmi əsaslarla yenidən qurulmasına şərait yaradan mühüm bir mərhələdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Müasir təlim texnologiyalarının praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar tədris prosesini daha səmərəli, maraqlı və şagirdyönlü edir. Bu texnologiyalar vasitəsilə dərslər interaktiv keçirilir, şagirdlərin diqqəti uzun müddət saxlanılır və motivasiya artır. Təlimin fərdiləşdirilməsi nəticəsində hər bir şagird öz öyrənmə tempinə uyğun şəkildə irəliləyə bilir. Praktiki tətbiq zamanı müəllimlər interaktiv lövhələr, elektron resurslar, onlayn platformalar və rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə edirlər. Bu da təlimin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, müəllimlərin işini asanlaşdırır. Eyni zamanda, layihə əsaslı, problembazlı və oyunla öyrənmə metodlarının tətbiqi real həyatda tələb olunan bacarıqların formalaşmasına kömək edir. Şagirdlər təkcə bilik əldə etmir, həm də əməkdaşlıq, tənqidi düşünmə və kommunikasiya bacarıqları qazanırlar. Müasir təlim texnologiyaları evdə və məktəbdən kənar təhsil imkanlarını da genişləndirir. Pandemiya dövründə bu texnologiyaların əhəmiyyəti daha da aydın şəkildə ortaya çıxdı. Beləliklə, bu texnologiyalar təhsildə çevikliyi, əlçatanlığı və dayanıqlılığı təmin edən mühüm vasitədir.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva, S. Müasir təlim texnologiyaları və onların tətbiqi yolları. Bakı: Təhsil, 2020.
2. Məmmədov, R. Təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolu. Bakı: Elm və Təhsil. 2018.
3. Hüseynova, G. İbtidai təhsildə innovativ yanaşmalar. Bakı: Maarif, 2021
4. Quliyev, E. Pedaqogika: Əsas anlayışlar və təlim strategiyaları. Bakı: Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu. 2019.
5. UNESCO. ICT in Education: A Critical Analysis. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2019.

К.Т. Мамедова**Роль современных образовательных технологий в формировании словарного запаса младших школьников****Резюме**

Современные образовательные технологии играют важную роль в формировании словарного запаса младших школьников. Традиционные методы обучения уже не полностью отвечают требованиям времени и интересам учеников. Использование интерактивных методов, мультимедийных средств и цифровых платформ делает процесс усвоения новых слов более эффективным и увлекательным. Такие подходы способствуют развитию у детей активного словаря, коммуникативных навыков и интереса к языку. Важную роль играют игровые задания, визуальные материалы, работа в парах и группах. Эти технологии позволяют учитывать индивидуальные особенности учащихся и обеспечивают дифференцированный подход. В результате дети легче запоминают новые слова и начинают активно применять их в речи. Таким образом, современные технологии значительно обогащают учебный процесс и повышают его качество.

K.T. Mammadova**The role of modern teaching technologies in the formation of primary school students' vocabulary****Summary**

Modern teaching technologies play a significant role in developing the vocabulary of primary school students. Traditional teaching methods no longer fully meet the needs and interests of today's learners. The use of interactive methods, multimedia tools, and digital platforms makes the process of acquiring new words more effective and engaging. These approaches help students expand their active vocabulary, improve communication skills, and increase motivation to learn language. Games, visual aids, pair and group work are especially effective in this process. Such technologies also allow teachers to consider individual learning differences and provide differentiated instruction. As a result, students remember new words more easily and begin to use them actively in speech. Thus, modern technologies enrich the educational process and enhance its overall quality.

Redaksiyaya daxil olub: 21.04.2025